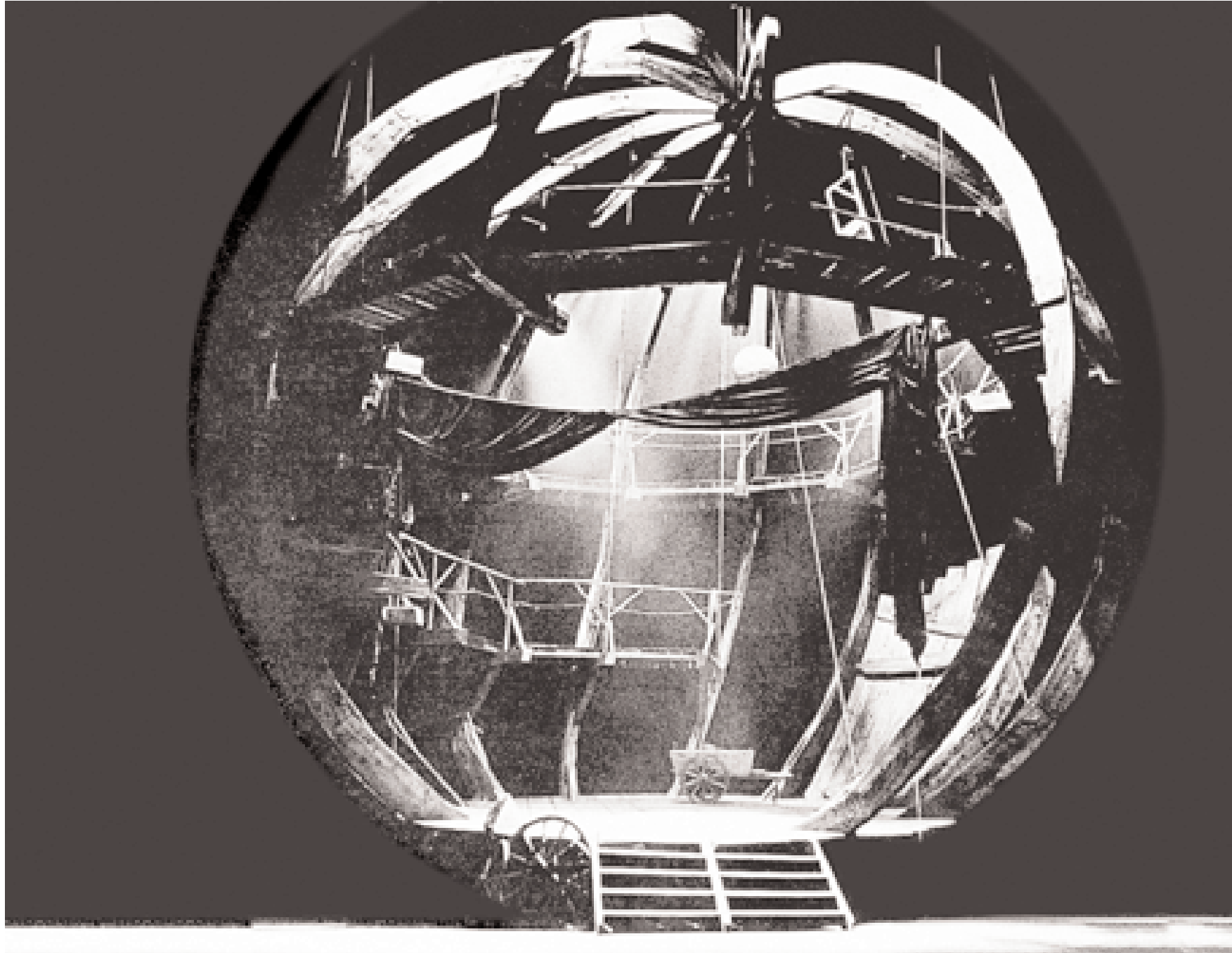
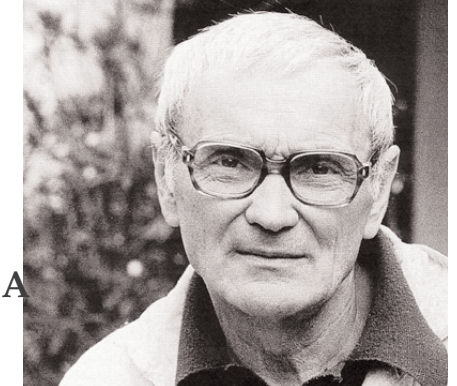

Bu Dünyadan Bir Skenograf Geçti...

Prof. Dr. Semih Çelenk

GEZEĞENİMİZİN EN BÜYÜK SAHNE TASARIMCILARINDAN BİRİ: JOSEF SVOBODA

Bir Tiyatro Büyücüsü

1997 yılının sonbaharında Çek Cumhuriyeti'nin Plzen kentinde düzenlenen 5.Plzen Uluslararası Tiyatro Festivali'ne katılmıştım. Benim için oynanan her oyundan sonra oyun üzerine yapılan tartışmalar, Prag'ın ve Bohemya bölgesinin göz alıcı güzelliği, birçok meslek insanı ile birlikte olmak, hepsi çok önemli şeylerdi. Yalnız, bütün bunların ötesinde benim için bu festivalin en önemli yanı Orta ve Doğu Avrupa Tiyatrosu'nun farklı örneklerini ilk kez toplu bir biçimde izleme fırsatını yakalamış olmaktı. Rus, Macar, Slovak, Polonya, Litvanya, Çek topluluklarının farklı oyunlarını bir arada izledikten sonra, acaba izlediğim bu oyunların ortak noktaları neydi diye sordum kendime. Oyunculuk biçimleri, rejileri, üslupları, dillerinin müziği hepsi birbirinden çok farklı olan bu ulusal tiyatroların gösterdikleri tek bir ortak özellik, her oyunda kendini alabildiğine gösteren yüksek bir sahne plastiği, sahne tasarımı anlayışıydı.

Tiyatro Tarihi bilgilerimden Çeklerin ta Çekoslovakya zamanından Josef Svoboda adında, kiminin "gezegenimizin en büyük sahne tasarımcılarından biri" kiminin ise "bir tiyatro büyücüsü" dediği, Laterna Magika'nın kurucusu büyük bir tasarımcıları olduğunu biliyordum. Ancak bu yenilikçi, devrimci ve kimine göre modern sahne tasarımının yaratıcısı büyük ustanın kendi bölgesinde bu denli büyük bir etki ve gelenek yarattığını tahmin edemezdim doğrusu. Dönüşte Svoboda hakkında daha çok şey okumak ve öğrenmek ihtiyacını hissettiğimi anımsıyorum.

İşte bu sözünü ettiğim usta, Josef Svoboda, geçtiğimiz Nisan ayında, 82 yaşında Prag'da yaşamını yitirdi. Ölümünün ardından Times'tan BBC'ye, The Guardian'dan Le Monde'a, La Stampa'ya kadar birçok yerde anma yazıları ve haberler yayımlandı. Bizde ise benim görebildiğim kadarıyla birkaç satır yazı bile çıkmadı hakkında.

Çocukluktan Başlayan Bir Sahne Serüveni

Josef Svoboda 10 Mayıs 1920'de Orta Bohemya bölgesinde, Prag'a 50 mil uzaklıkta zengin bir kasaba olan Kaslav'da doğdu. Babası dolap imal eden bir marangozdu. Yedi yaşına girdiği gün bir topçu yüzbaşı olan amcası ona bir kukla tiyatrosu armağan etti. O bu kukla sahnesinin içine hemen yeni dekorlar ve bir ışık-lama düzeni yaptı. Svoboda daha sonra yaşamının bu dönemini şöyle anacaktı: "Bütün rolleri ben oynuyordum, dekoru ben değiştiriyordum ama benim asıl isteğim seyircileri ışık efektlerimle şaşırtmaktı." Küçüklüğü babasının yanında marangoz çırağı yaparak geçti ama o yeni tasarımlar yapmayı sürdürüyordu, hatta bu yıllarda amatör bir tiyatro grubu için dekor yapmış ve kısmen de olsa tasarladığı ışık efektlerini burada deneme fırsatı bulmuştu.

1939 yılında dünyanın en eski üniversitelerinden biri olan Karl (ya da Charles) Üniversitesi'ne kabul edildi. Ancak Alman işgal kuvvetlerinin üniversitenin yakınlarına kadar gelmesi, ailesinin onu üniversiteden almasına neden oldu. Savaşın hemen ardından Prag Konservatuvarı'nda Sahne Tasarımı ve yine Prag Uygulamalı Sanatlar Akademisi'nde mimarlık okudu. Bu arada mimar ve sahne tasarımcısı olarak çalışmaya başladı. Daha öğrenciyken 5 Mayıs Tiyatrosu'nun kuruluş çalışmalarına katıldı. Daha sonra bu tiyatronun baş sahne tasarımcısı oldu ve yine bu dönemde Ulusal Tiyatro'nun ve Satir Tiyatrosu'nun kimi yapımlarında yer aldı. 1948 yılında Sahne Tasarımcısı olarak Ulusal Tiyatro'ya katıldı.

Toplumcu Gerçekçilik akımının öldürücü ilkelerinin Svoboda gibi denemeci ve maceracı çalışmalar yapan sanatçılara olanak tanımaması O'nu daha çok resmi engellemelerden daha uzakta, Prag dışındaki bölgelerde oyunlar yapmaya yöneltti. 1951 yılından itibaren Ulusal Tiyatronun Sanat ve Teknik İşler Müdürü oldu. Böylelikle kafasında geliştirdiği hem teknik personeli eğiteceği hem de yeni malzeme-

lerle denemelere girişme fırsatını yakalayacağı bir tiyatro laboratuvarı kurma düşüncesini gerçekleştirebilecekti. Burada ekibiyle birlikte konik yerine paralel beyaz ışık yayan lambalar, yansıtıcı ve yarı-geçirgen yüzeyler ve pnömomatik aynalar geliştirdiler. Atmosferi soğuklaştırmak adına ışık perdeleri yaratma olanaklarını araştırdılar. Svoboda tiyatrodaki onun için çok belirleyici bir malzeme olan ışıkla ilişkisini şöyle açıklamaktadır: "Işık benim aşık olduğum bir malzeme. Işıksız bir sahne uzamı yaratmak mümkün değildir." Svoboda'nın ışıkla bu tutkulu ilişkisi, sonraları "Svoboda Işıkları" diye anılacak, ramp ışıklamasını icat etmeye kadar götürdü.

Aslında, Svoboda'nın iki öncülünden de burada söz etmek gerekiyor ki, sahnede multimedya kullanımı ile ilgili ilk çalışmaları yapan, yine onun yurttaşları E.F.Burian ve Miroslav Kouril'dir. Kouril aynı zamanda 1957 yılında kurulan ve sahne tasarımı üzerine farklı denemelere girişen Prag Sahne Tasarımı Enstitüsü'nün de kurucusu ve yöneticisidir. Svoboda yaptığı çalışmaların temelinde bu iki tasarımcının ve bu enstitünün etkisini de dikkate almak gerekir.

1958 yılında Brüksel'de yapılan EXPO adlı bir sergiye Çekoslovakya adına, dans, mim, ses ve ışık harmanı Laterna Magika (Büyülü Laterna) adlı bir gösteri ile katıldı ve yönetmen Alfred Radok ile yaptığı bu gösterinin adı daha sonradan kuracağı o çok ünlü topluluğun da adı oldu. Daha sonraları bu farklı performans anlayışı tüm dünya tiyatrolarınca sahiplenildi. 1973 yılında Laterna Magika Svoboda'nın Genel Sanat Yönetmenliği'nde Ulusal Tiyatro'nun bir parçası haline geldi. Svoboda 1992 yılından sonra ise tiyatrodaki idari müdürlüğüne geçti.

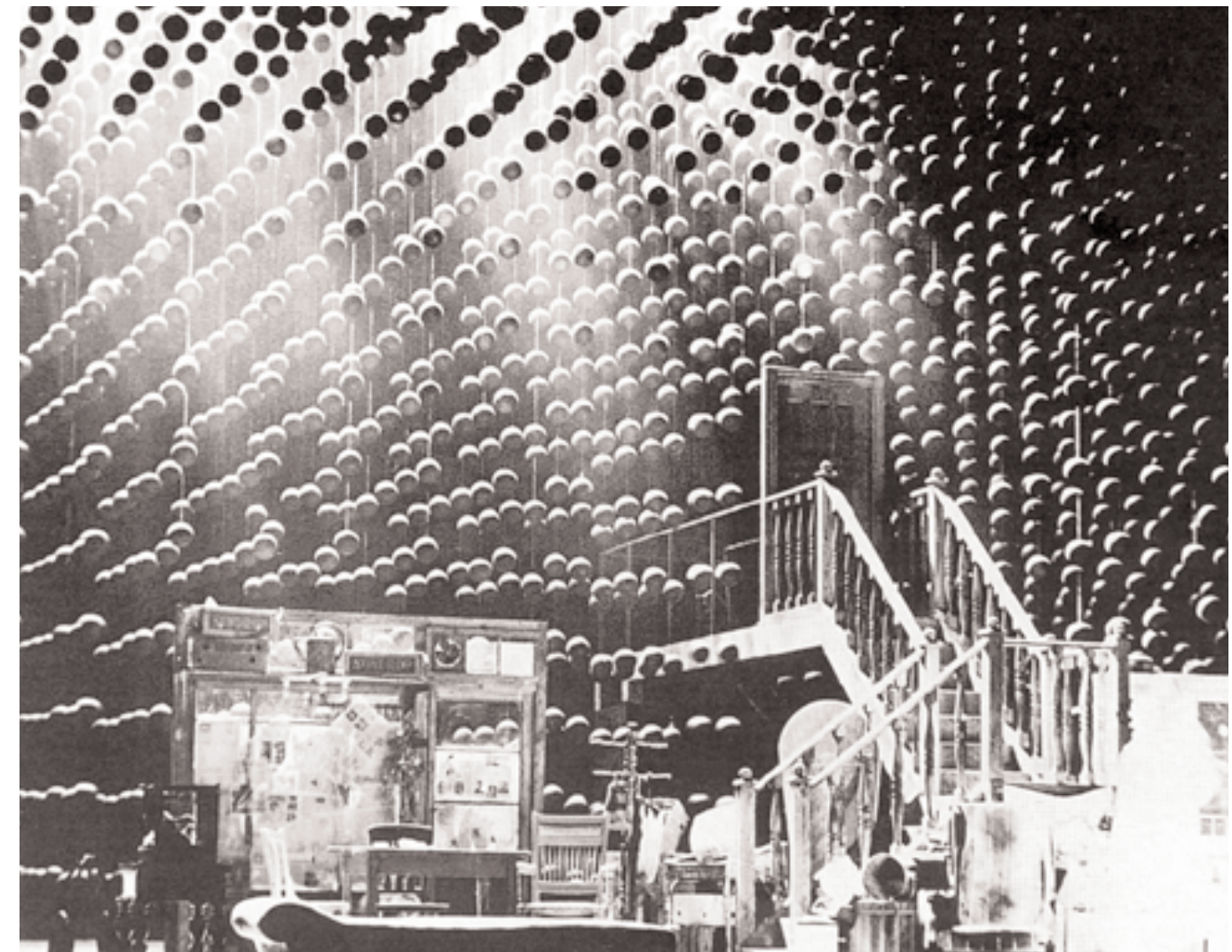
Tasarımcı değil Skenograf

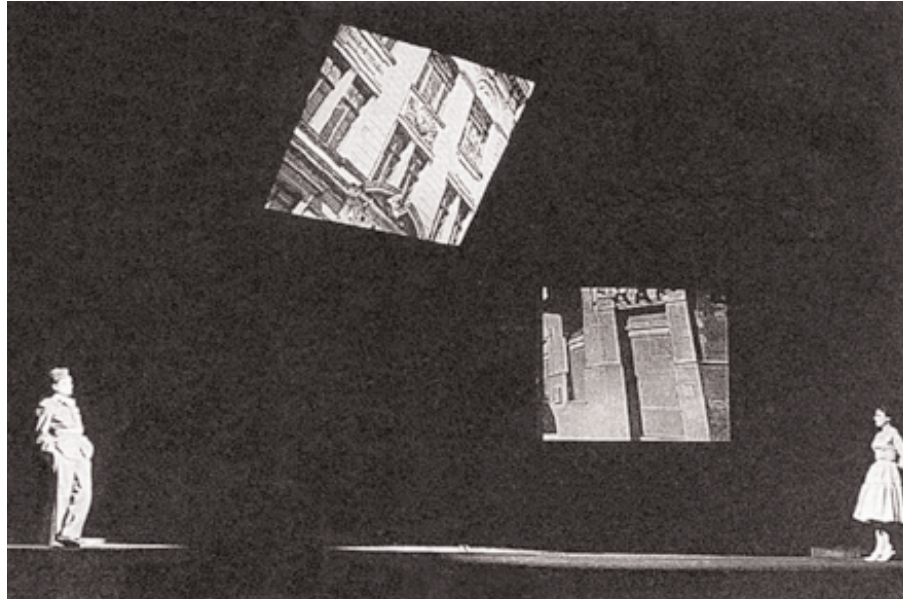
"Sahne tasarımcısı" teriminin, "skenograf"ın oyuna katkısını sadece birkaç hoş çizim yaparak gerisini yönetmene bırakmaya indirgeme anlamına geldiğine inandığı "Tasarımcı" nitelemesinden hiç hoşlanmadı. Onun tercih ettiği terim, "Skenograf"tı. Ona göre, skenografin oyuna katkısı "sadece ışıkla bile aksiyon süresince değişen ilişkileri, duyguları, durumları yansıtabilen dinamik bir dekor"la ötesine geçebilirdi.

Ölümünün hemen ardından BBC News Online'a bir açıklama yapan yakın çalışma arkadaşı Miloslav Hermanek şöyle diyordu: "Svoboda tiyatro mekanına bir ressam gibi değil, buranın kinetik devingenliğinin tamamen farkında olan bir mimar gibi bakıyordu." Svoboda geçtiğimiz yıl Laterna Magika'da yaptığı, Grafitti adlı gösteride, oyuncuların saran bir "fili uzaysal gerçeklik" yaratmak adına, üzerinde gösterilen resimlerin tavana yansıtıldığı ve sahneyi tamamen kaplayan bir ayna kullanmıştı.

Operada, balede ve tiyatrodaki sayısız önemli yönetmenle çalıştı. Ama kendisinin de belirttiği gibi, o kendisine ayrılan yere sığmadı. Ve oyunun

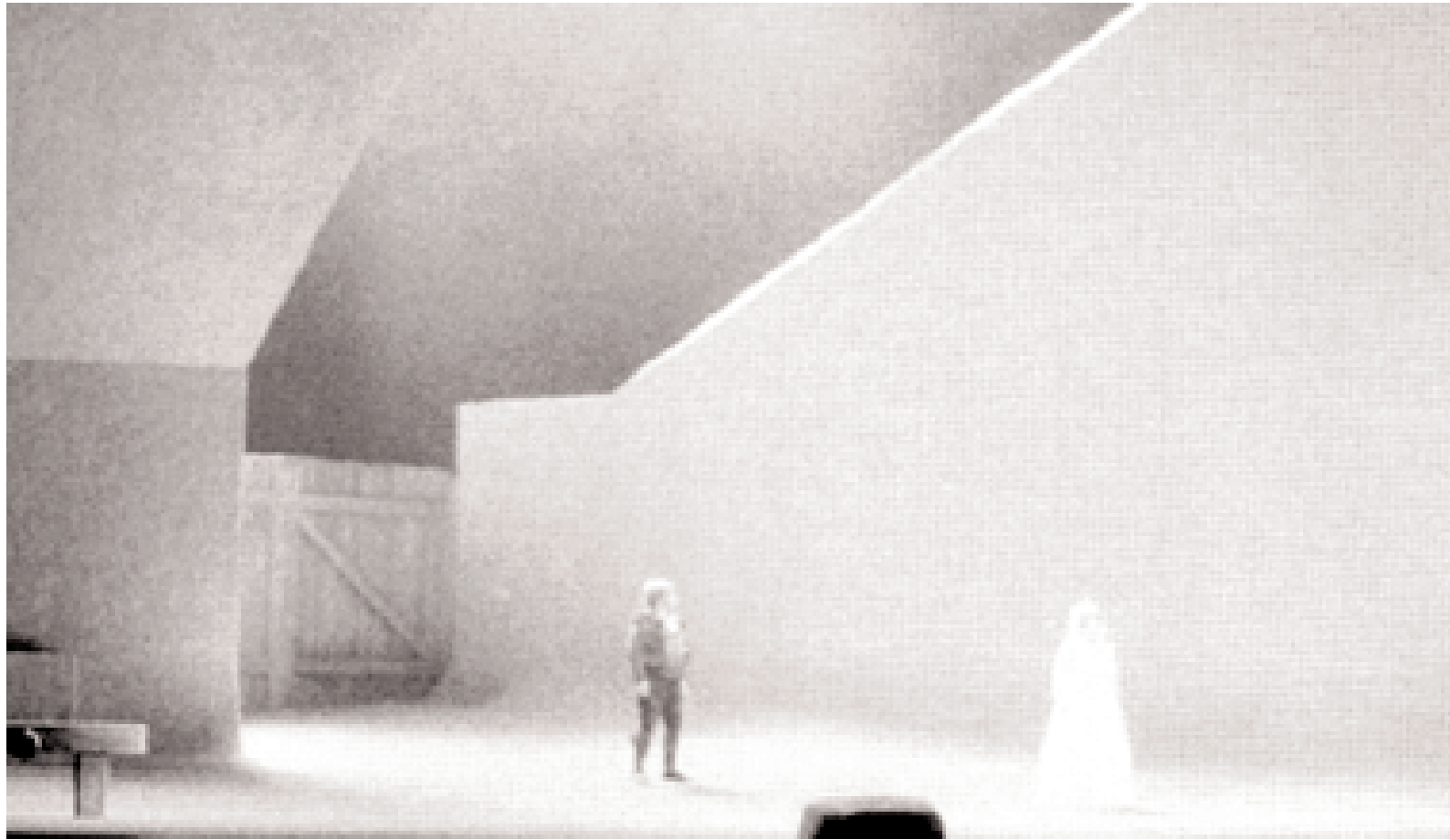
rejisini bile belirledi neredeyse. Örneğin 1972'de Metropolitan Operası'nda yaptığı ve orkestrayı Bernstein'in yönettiği Karmen'in final sahnesinde tüy halılarla bembeyaz tasarladığı sahneye Karmen bembeyaz giysilerle çıkıyor ve vurulduğunda kan akıyor sadece elindeki kırmızı gül yere düşüyordu. Svoboda'nın belki de kendi ülkesinden birkaç kat fazla dışarıda iş yaptığı biliniyor. Bunlardan en önemlileri, New York Metropolitan Operası'nda, Londra'da Covent Garden'da ve Milano'da Scala Operası'nda yaptığı ve özellikle çok yenilikçi ışık kullanımlarıyla öne çıktığı gösterilerdir. Josef Svoboda'nın bugüne değin imza attığı yapımlarının 700'ü bulunduğu bilinmektedir.

Svoboda 1960'lardaki Çek Yeni Dalga sinemacılarından Milos Forman'la da çalışmış ve onun Oscar ödüllü filmi Amadeus'un içindeki tiyatro sahnelerini de tasarlamıştır. Anıtsal oyuncu ve yönetmen Laurence Olivier'nin National Theatre adına Old Vic'te yaptığı Ostrovski'nin Fırtına'sının sahne tasarımını da yapan Svoboda, bu yapımın bir hayalkırıklığı yaratmasından hemen sonra yine Laurence Olivier'nin Üç Kız Kardeş yapımında müthiş bir tasarımla İngiltere'deki kötü imajını değiştirmiştir.

Svoboda'nın kendi adıyla anılan ramp ışıklaması ve ışıklamaya getirdiği yenilikler dışında, asıl ünü kinetik bir sahne yaratma adına sahnede ufuksal, yatay ya da dikey hareket edebilen aynalar, platformlar, merdivenler ve geçirgen yüzeyler yaratmasıdır. Bunun yanında sahnedeki eylemi üzerine yansıtma adına Polyekran dediği bir teknik geliştirdi ve bu teknikte plastik, tül, ayna, ve ağ gibi malze-

meler kullanarak farklı ekranlar yarattı. İngiltere'de yaptığı işler üzerine çıkan bir yazıda **Times** dergisinin yazarı onun için, "Gordon Craig'ten bu yana çıkan en devrimci sahne tasarımcısı. Keşke Craig yaşasaydı da tüm fikirlerinin gerçekleştiğini görebilseydi." diyordu. Neredeyse yarım asırı bulan sanat yaşamında Delcampe, Olivier, Dexter, Everding, Strehler, Petit ve Riber gibi ünlü yönetmenlerle çalıştı. Yaşamı boyunca, 1969'da Londra Kraliyet Sanat Akademisi'nden "Onursal Doktora", 1976'da New York'ta Uluslar arası Tiyatro Ödülü, 1976'da Paris'te Sanat ve Edebiyat Nişanı, 1978-84 yılları arasında Denison Üniversitesi ile Batı Michigan Üniversitesi'nden sanat doktoru, 1986'da ABD'de Amerikan Tiyatro Teknolojisi Enstitüsü ödülü, 1989'da Londra'da Kraliyet Endüstri tasarımcısı ödülü, 1993'de Fransa'da Legion d'Honneur nişanı ve son olarak da Katolik Louvain-la-Neuve Üniversitesi'nden onursal doktora gibi ünvanlar ve ödüllerle taltif edildi.

Svoboda kendisinden sonra gelen sahne tasarımcılarını sadece yaptığı işlerle değil, Prag Uygulamalı Sanatlar Akademisi'ndeki hocalığıyla da etkiledi. Ve burada çok güçlü bir sahne tasarımcı kuşağı yetiştirdi. Bugün Orta ve Doğu Avrupa'da güçlü bir sahne tasarımı geleneğinin yerleşmesine öncülük etti. Bunun yanında dünyanın dört bir yanında üniversitelerde ve enstitülerde dersler ve seminerler verdi. Öldüğünde ise gerçekleştiremediği bir düşü kalmıştı. O da, Prag'da bütün yapmak istediklerini gerçekleştirecek ve belki de bütün deneyimlerinin bir toplamı olacak bir tiyatro binası yapmaktı.

**Dokuz Eylül Üniversitesi, Sahne Sanatları Bölümü.*